

Etno- ja toponüüme murdekeelest: *saksa ja saksamaa* eesti loodussõnavaras

Jüri Viikberg

Tallinna ülikool, eesti keele instituut

Ülevaade. Artikkel käsitleb murdekeelseid taime-, looma- ja linnunimetusi, milles esineb täiendsõna *saksa* või *saksamaa* kui osutus kunagisele arvatavale lähtemaale. Saksamaa kaudu meile jõudnuteks on peetud mitmeid uusi ilu- ja pargipuid, (kodu)looma- ja linnuliike. Keelenäited väljendavad eesti talurahva arusaamu ning keelekasutust aastatest 1840–1940. Murdearhiivist pärit nimetuste diakrooniliseks testimiseks on varasematest leksikonidest kõrvutuseks võetud J. F. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat (1869/1893) ning H. Gösekeni saksa-eesti sõnaraamat (1660).

Võtmesõnad: *eesti murded, etnonüümid, etnobotanika, leksikoloogia, eesti keel*

Sissejuhatus

Oma asualadel põlisrahvana püsinud eestlaste keeles on silmapaistvalt rikkalik loodussõnavara, mida meie loodusteadlased on pikemat aega kogunud, hoolikalt korrastanud, süstematiseerinud ning publitseerinud, olgu siis tegu näiteks taimede (Vilbaste 1993), lindude (Mäger 1967), kalade (Mikelsaar 1984, Kendla 1999), seente (Kalamees 2000), liblikate (Viidalepp, Remm 1996) või mardikatega (Merivee, Remm 1973). Rahvusvahelistel (st ladinakeelsetel) nimetustel on rahvuskeelsed vasted, kuid rahvas kasutab enamasti

hoopis rahvapäraseid nimetusi, millel on oma piirkondlik levikuala ja/või murdekeelne taust. Eesti ravimtaimede nimetusi käsitlenud Raivo Kalle ja Renata Sõukand (2010, 2011) on ühtlasi kirjeldanud ka rahvalike nimetuste ehk omanimetuste (nt *rabantsirohi*) asendumist õigete ehk nomenklatuursetega (*nõmm-liivatee*). Artiklis võetakse vaatluse alla eesti murretest registreeritud rahvapärased nimetused, millega on tähistatud kunagi ammu Eestisse jõudnud uusi taime-, looma- ja linnuliike, ja mille nimetustes esineb täiendsõna *saksa* või *saksamaa* kui osutus tollasele arvatavale lähtemaale. Artiklis toodud keelenäited pärinevad Eesti Keele Instituudi murdesõnavara kartoteegist (EKI MK) ja on esitatud lihtsustatud transkriptsioonis, lühendid näidete järel osutavad murdele või kihelkonnamurrakule. Keelenäited väljendavad eesti talurahva arusaamu ning keelekasutust aastatest 1840–1940.

Turul puu- ja juurvilju ostes tekib sageli valikuvõimalus, kas eelistada Hollandi või Hispaania tomateid, Eesti või Poola õunu, Ungari või Moldova mureleid. Nii antakse meile teada, kust riigist on kaup toodud, mis pinnases ja kliimas on see kasvanud-valminud, kuid enamasti ei märgi riigi nimi siin ei kultuurvilja liiki-sorti (nagu õunad „Valge klaar“ ja „Antoonovka“ või kartul „Ando“) ega esialgset päritolumaad (nagu Lõuna-Ameerika tomati, Mehhiko füüsali või India kurgi ja sidruni puhul). Et haruldased pole juhtumid, kus päritolu- või lähteriigi nimi on siiski saanud uue looma-, linnu- või taimeliigi, uue tehnikatoote või mingi uue nähtuse nimetuse koostisosaks, ilmneb juba vanadest eesti murdeandmetestki. Näiteks 1918. a Hispaanias puhkenud gripilainet hakati Eestis kutsuma *`ispaania ~ spaani `aigus* (Khñ VMr), uute nähtuste või tootetüüpidega on omal ajal nime saanud *läti vokk* (Ran), *ollandi `veški* (Pöi Mar Lih Var), *`prantsuse `aigus* (Lüg Emm Krk Nõo Rõu), *rootsi värv* (Jür), *saksamaa ader* (R Khñ Sim I VIPõ eL), *saksamaa sahk* (Pöi Mär Lih Kei Rap Kos Jür), *vene `saapad* (Jõe Hlj Kad Sim Trm

Pst Nõo), *vene vikat* (Juu) jmt. Silmatorkavalt sageli on aga täiendina kasutusel just *saksa* või *saksamaa*, viidates tihedatele sidemetele Saksamaaga ning sealtkaudu vahendatud kultuurilaenudele. Vaadeldagu alljärgnevalt murdekogudest välja sõelutud nimetusi, milles väljenduvad looma- ja linnuliigid ning kultuurtaimesordid.

Saksamaaga seostatud taimed

- **saksamaa haab** 'hõbehaab; (hõbe)pappel (*Populus alba*)' Lüg Jäm Khk VII Käi Kse Mih KJn Krk Har *siitmaa aab on ise ja `saksama aab on ise, `laiemad lehed `kasvavad `saksama `aaval Lüg; Saksamaa aavad on `kanged `luhkuda Jäm; saksama aavad tulad ilja `lehte Khk; saksama aav, nimetakse ka `papli aav Kse; saksamaa aaved ehk `paplipuu kasvab `parkis Mih; saksamaa `aabe mujal ei ole ku Polli `mõisan; saksamaa aava om `valge `lehtege Krk*
- **saksamaa härjapea** `saksamaa `ärjapää 'rootsi ristikkein (*Trifolium hybridum*)' Kuu
- **saksa kaer** (kaerasort) *hõbõhhadsõ_kaara?*, *terä `pienü?*, *vahanõ, `kuorõkõnõ ohukõnõ umma?* `saaksa_kaara? ni kallli kaara? Lut
- **saksamaa kaisel** *saksamaa `kaisel* 'roogpalm (*Valamus rotane*)', kasutatud vikativitsaks, piitsavarreks jm, ostetud Tallinnast (Jõe Prangli)
- **saksamaa kuusk** 'lehis (*Larix*); nulg (*Abies*)' Lüg S Pä Ha Amb Koe VJg IisK I SJn M V *saksamaa kuuses [on] `piine alli koorega, `pehmed pinnad kut jugapuul Jäm; saksamaa kuusk ehk länsipuu Rei; saksamaa kuusk, `sohksed pehmed ogad teesel, talve aab ogad maha Tõs; saksama kuušk on istutatud, tema ise ei kasva Amb; eegeldain ei aa maha oma kübenit, saksamaa kuušk aa maha Krk; `saksamaa kuuš, peenikeste `nõkloga Plv*
- **saksamaa lurdipuu** `saksamaa `lurdipuu 'näärelehine roos (*Rosa spinosissima*)' Kuu

- **saksamaa mänd** = saksamaa kuusk Jäm Käi Juu Kod *Saksamaa kuušk on ja saksamaa mänd on - - nad on nagu allikad, ikke okkad`külgis Juu*
- **saksa paju** = saksamaa paju 'hõbepaju' *sii taga`parkis kasovad`neoksed punased paiod, nee`üitasse saksa paiod Mar; saksa paiud kasuvad mõisa`aedas Kse; saksa pajo KJn*
- **saksamaa paju 1.** 'hõbepaju (*Salix alba*)' Lüg Vai Muh Amb Pst Krk Har *punerdavod pajod`onvoad, lehed on ka tõist`muodi,`saksama pajod Lüg; saksamaa paju vöi raidpaju Pst; punatse pajose olli saksamaa pajose Krk 2.* 'hõbepappel (*Populus alba*)' Har
- **saksamaa pihlakas** `saksamaa`pihlajas Kuu, `saksama(a)`pihlakas Jõe Kuu, *saksama(a) pihelgas Muh 1.* 'pihlenelas (*Sorbaria sorbifolia*)' Jõe Kuu Muh *see oo saksama pihelgas, punased marjad peal Muh 2.* 'pooppuu (*Sorbus intermedia*)' Jõe 3. 'suur läätspuu (*Caragana arborescens*)' Kuu
- **saksamaa pilliroog** Emm, **saksamaa roog** Jäm 'bambus (*Phragmites communis*)' *Saksamaa pilliroost saab teha müütut asja, see aa sitke Emm; saksama roo(g), meri ajab vahest`ääre, [neist] tihaste sua`piisid Jäm*
- **saksamaa pähkel** 'kreeka pähkel' Vai Khk Muh Mar Ris Se `saksama`pähken Vai; *saksama`pähkid o suured Muh; saksamaa`pähklid [on] õuna`suurdused,`toodi`võeralt maalt Mar; šaksama(a)`pähknä? ~`pähkme? Se*
- **saksamaa rukis** (rukkisort) *saksa ruki oo jämedam, see tule jo`pekstes`välla mette Lih; saksa rügä Krk*
- **saksa saar** *saksa soar`kastan` saksa soar, se oo sur`kastaa-ni puu Muh*
- **saksamaa saar** *saksamoa saar VJg, saksama(a) soar Trm, saksama(a) saar Hls Puh, šaksamaa saarõ puu Plv`kastan`*
- **saksamaa sarapuu** *saksama sarabu (liik sarapuid) Khk Muh Mär, saksama sarapu Vän suured laigud [laual] sees, nee on sak-*

sama sarabud Khk; saksama sarabud olen kuuld koa küll Mär; saksama sarapu on `põesa `moodu puu, a tal kasvavad teist `moodu `pähkled Vän

- **saksamaa toom** *saksamaa tuum* (liik toomingaid) *saksamaa toomõl om magusa marja?, tsirgu söövä? nimä nii vällä?, et ei taha meile `maitstagi anda? Har*
- **saksamaa vaher** 'mägivaher (*Acer pseudoplatanus*)' *mis teineteis(s)e `külge `koutu kasvavad, tee `ääri `koutu, [on] saksamaa `vahtrid ning; saksamaa `vahtrid on punaste `lehtedega Jäm*

Kõige rohkem näikse murdekõnelejad olnud veendunud, et Saksamaa kaudu jõudsid Eestisse ilu- ning pargipuudena *saksamaa haab, kuusk, paju* ja *saar* (st lehis, hõbepaju, hõbehaab, hõbepappel ning kastan). Need puunimetused olid levinud ja ilmselt ka tuntud kõige laiemalt. Torkab silma, kuidas murdeandmed viitavad eeskätt Lääne- ja Põhja-Eesti kihelkondadele (st kasvukohtadele merelisema kliima aladel) ja kuidas omaaegsete uute liikide eristamine pole alati olnudki väga lihtne. Nii on hõbepaplit näiteks kutsutud *saksamaa haavaks* ja *saksamaa pajuks*, teisalt on aga näiteks *saksamaa pihlakas* tähistanud nii pihlenelast, pooppuud kui ka läätspuud. Maaviljeluses oluliste kultuurtaimesortide puhul paistavad *saksamaa härjapea, kaer* ja *rukis* olevat jäänud vähelevinud nimetuste sekka.

Saksamaaga seostatud loomad

- **saksamaa lammas** 'meriino lammas' VNg Vai Khk Mar Vig Tõs Hag Juu JMd Amb VJg Trm Kod Krk Hel Ran Har Rõu Plv *`saksama `lambad on üvã tümä sägärã `villaga Vai; saksamao lammas, suur rammus, ilma ännätä lammas, ännä juurikas mudu Tõs; saksamaa `lambat, nuu `olliva säbärã villaga, enãmbide `valge villaga Ran; šaksa `sorti lammass - - keeru villaga? Har; šaksamaa `lamba?, pikã hannaga `lamba? Rõu*

- **saksamaa pääs** 'meriino tõugu oinas' *ei meil ole `saksama `päs-sisi, meil on puha pisukesed maa`lambad VN*g

Saksamaaga seostatud linnud

- **saksamaa harakas** *saksama arakas* 'siniraag (*Coracias garrulus*)' Juu Kos Kad Trm (Mäger 1967: 109); *Saksama arakid oli sii ennemalt paelu nähä Sjn* (EKI MK)
- **saksamaa kurg** 'valge toonekurg (*Ciconia*)' *toone kured teevad puu `otsa pesa, neid `üütase ka saksamaa kureks Khk*
- **saksamaa pasknäär** 'siniraag (*Coracias gorrulus*)' Puh (Mäger 1967: 109)
- **saksamaa pääsuke** = saksamaa kurg 'toonekurg' Vig Tor Sjn Hel (Mäger 1967: 21)
- **saksamaa varblane** 'vint (*Fringilla caelebs*)' (Mäger 1967: 182)
- **saksa vares** 'siniraag' Trm (Mäger 1967: 109)
- **saksamaa vares** *saksama(a) vares 1.* 'siniraag (*Coracias garrulus*)' IisR Jäm Krj Pöi LNg Khn Hää *Et jaanipää ees tuli see saksamaa vares siia Krj; Saksamoa varest ma pole änam `mütmel `kümmel `oastal näänd Pöi 2.* 'kännivares (*Corvus frugilegus*)' *Mustad kutsutaks saksamaa vareсед, nemad on `siia tulnu, talve neid ei ole Hää* (võrdle: *musta varese om [siia] Saksamaalt tullu Hls*)

Loomade kohta on näiteid valdavalt meriino tõugu lammastest, keda mõisnike eestvõttel hakati Eestis kasvatama 19. sajandil nende peene ja pehme villa tõttu. Murdeandmete alusel võib järeldada, et meriino lammaste kodustamine õnnestus hästi, sest kirjapanekuid esineb saartelt kuni põhjarannikuni ja Peipsini – Kagu-Eestini välja. Lindudest näib tähelepanu äratanud olevat siniraag, 19. sajandil veel õige haruldane rändlind, kes on saanud nimeks *saksamaa harakas*, *saksamaa pasknäär*, *saksa* või *saksamaa vares*, ent lisaks veel ka *austria vares* (VJg), *samaaria vares* (Mar), *jaapani vares* (Muh) jmt

(Mäger 1967: 109). Et siniraagu on peetud nii harakaks kui ka vareseks, välimuse poolest üsna erinevateks lindudeks, on johtunud ilmselt sarnaneda võinud hääliitsusest. Raske on leida aga põhjendust, mis motiividel on toonekurge nimetatud nii *saksamaa kureks* kui ka *pääsukeseks*.

Arvatavale Saksamaa-päritolule võivad osutada veel sellisedki sõnad nagu *sakslane* ja *saksik*:

sakslane 1. 'varane kartulisort' Jäm Var Tõs Aud Pär PJg Hää San `valged `sakslased, *Saksamaalt `toodud, suured kut ruusikad Jäm; `sakslased on roosad punatsed, kaunis varane [kartul] PJg; miul tämiindi kaks vakka `sakslasi maas Hää; meil õllid `sakslased karduled sigade jaos maas Saa*
2. 'meriino lammast' Mar Trv Krk Hel `sakslase `seltsi `lambad, `sakslased, *mustad silmäd ja pikäd sabad Mar; `sakslase, neid põets kaits `kõrda `aastal, neil kasvass pikä villa Krk; sarvik`lamba om eesti `softi, `sakslastel ei ole `sarvi Hel*

saksik 'lambatõug, meriino lammast' Lüg Jõh IisR Vai Khk Mär Kse Var Saa Nis Jür JõeK JMd Koe VMr Kad Pil Pst Krk Võn Krl `Suured `pitka savaga `saksikud, `silmad on `villade sies Lüg; *saksama `lambit õigats saksigu; saksigud, mis suured kibarad, teist`moodi villaga Khk; mõisates olid saksikud `lambad JMd; saksiku om ää `lamba, `kangest iluse, `pehme village Krk*

Linna- ja mõisasaksad

Ei maksa unustada, et *saksa*-sõna pole Eesti kontekstis tähendanud siiski üksnes Saksamaad. Linnades ja mõisates on pidevalt elanud (balti)sakslasi, linna- ja mõisasaksu, kus sõna *saks* väljendas üldiselt seisust – ülemat või härrat –, mitte rahvust. Seetõttu on täiendsõna *saksa* tähistanud midagi saksapärast, linnale või mõisale omast, olgu või moodi ja mõõtu: *saksa vakk*, *saksa külemit* (triikpuuga tasaseks lükatud viljamõõt, mida kasutati mõisas) Kär; *See oli*

vana saksa moed, et kuued olid moani; Uhke mees oli, saksa riie oli `selgas kui `kerku tuli Pöi. Saksa keele kasutamist peavad silmas saksa kirik 'teenistus' Krk, saksa lugijad 'leerilapsed' Kod ning `saksa jutuss 'teenistus' Vas.

Seisuste eristamisel ja eristamiseks kasutati *saksa*-täiendsõna kindlasti siis, kui taheti esile tuua midagi, mis oli peenem, parem ja uudsem kui taluperes harilikult tavaks, nt *saksa leib* 'sai' (Plt); *`saksa `viilugas* 'väga õhuke leivaviil' (Kuu), *saksa viilukas* 'id.' (Vig), *šaksa kikk* 'id.' (Se); *`saksa süök* 'parem toit' (Lüg), *saksa sööm* 'id.' (Mar), *saksa roog* (*ruog*) 'id.' (Kuu Emm Mär Tõs Hää Juu Har), *saksa toit* 'id.' (Tõs); *šaksa sääng* 'uueaegne voodi' (Se); *saksa vile* 'kaheharuline pajuville' (Trm); *saksa ~ šaksa väits* 'liigendnuga' (Hls Rõu Plv Vas Se). Eripärast tegumoodi ja sukkade-sokkide kudumistehnikat väljendasid näiteks *saksa kand* (Juu Pee Kad) ja *saksa konts* (Trv Pst Krk Nõo Kan): *mõni tahab saksa `kondsa, mõni tahab maa `kondsa; saksa konds om, [kui] `koetass ja `võetass kokku, aga maa `kondsa kokku ei `võeta, t.om lağa ja `koetass siss kiilu sinna kõrvaale Nõo.*

Toretsevamate sõnade kategooriasse kuuluvad ka järgmised näited:

- *saksa rätsep* 'osav rätsepmeister' VNg IisR *Nad võttasid kuhe `saksa `rätsepa, `ütlevad küll, et kole `kallis* IisR
- *saksa saan* Pöi Hi Han Jür, *saan* Röp 'ilustustega, värvitud saan'
- *saksa sõit* 'kihutav nelja hobuse tõllarakend' KuuK
- *saksa tanu* (*tano*) 'väike siidililledest ja -lintidest ehistanu' Kod Lai TLä San V *nüüd õlid saksa tanud, pitsid traadi `piäle testod* Kod; *saksa tanol niäni tuušt oll keškpääd, mirdi ossakõ vai miä oll Rõu; šaksatano, tuu ka mõni tano, nigu kükütüs lagipääh* Vas

Harilikumast toredama või peenema tähendusega ühenduses on *saksa*-täiend võinud liituda taimedelegi, näiteks:

- *saksa kanaperse* 'mingi karikakra taoline, aga märksa suurema õiega aialill' *Saksa kana perse on aeas, tal on kollane süda ja `valge õis* VMr
- *saksa kell* 'kurekell (*Aquilegia vulgaris*)' Jäm
- *saksa püksid* 'nurmenukk (*Primula varis*)' Rap Jjn Tür Pee
- *saksa saan* 'keskmine teeleht (*Plantago media*)' *Tal on pikad lehed madalas maa pial, pikk varss on `püsti, see pidi olema `kutsar ja leht ise saksa saan* Jür
- *saksa titt* 'võhumõök (*Iris pseudacorus*)' Emm
- *saksninn* 'mingi (õis)taim' *saksninni? kasusse kraavi `viiri pite, tetti ka tsäid* Plv

Saaremaal ja Hiiumaal tähistab *saks-sõna* sinist või kollast iirist:

- *saks* 'võhumõök' Pöi Emm Käi Phl *saksad, neil oo sinised `õit-sed, nee oo vaksa `pitkused* Pöi; *pau sees `kasvavad, mööga `moodi lehed, ne `üita saksad* Emm

Nagu näha, leidub murdearhiivi sõnavarakogudes ohtralt näiteid *saksa-* ja *saksamaa-*täiendi kasutamisest nii seoses paremast seisusest inimeste (s.o sakste) elustiiliga (nt *saksa mood, riie, roog*) kui ka fauna ja floora esindajate päritolu seostamisest Saksamaaga (nt *saksa paju, saar, vares* või *saksamaa kurg, kuusk, pääsuke*).

Osates arvestada, et murdearhiivi keelekogud väljendavad eestlaste arusaamu ja keelekasutust valdavalt aastaist 1840–1940, tekkis kiusatus kõrvutada neid keelenäiteid akadeemik J. F. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus leiduvaga. Huvi lisas asjaolu, et Wiedemanni sõnaraamatu 2. ja 3. trükk olid alusleksikonina murdeainese suurokogumise abivahendiks, sestap vaadelgem keeleandmete võimalikke kattuvusi ja erinevusi.

Märksõna *saks* ja *saksa* all (Wiedemann 1869/1893: 1103/999) leiduvad *saksa-mā sār* 'Buche', *saksa-sīf* 'ausländische Seide', *saksa-*

kana-persed 'ächte Kamille (*Matricaria Chamomilla* L.)' ja *saksa-paju* 'Silberweide (*Salix alba* L.)'.

Jälitades murdesõnade esinemust eraldi, leiame, et Wiedemannil puuduvad (*saksa* resp. *saksamaa*) *ader*, *harakas*, *härjapea*, *kaisel*, (*kure*) *kell*, *lurdipuu*, *pasknäär*, *pihlakas*, *pääsuke*, *roog*, *sahk*, *sarapuu*, *toomingas* ja *tõug*. Küll aga esinevad sõnastikus *saksa-mā-hāb* (vv 65/59, sub *hāb*), *saksa-kaer*, *saksa-mā-kaer* (198/180, sub *kaer*), *saksa-kana-persed* 'ächte Kamille, Mutterkraut (*Matricaria Chamomilla* L.)' (218/199, sub *kana*), *saksa-mā-ku'g* (SO) (456/414, sub *ku'g*), *saksa-mā-kūsk* 'Lärche (*Larix* L.)' (468/425, sub *kūsk*), *saksa-mā-lammas* 'Merinoschaf' (500/454, sub *lammas*), *saksa-mā-mā'nd* 'Lärche, Weymouthskiefer' (648/586, sub *mā'nd*), *saksa-mā-paju* 'Silberweide (*Salix alba* L.)' (831/754, sub *paju*), *saksa-mā-pāhkel* (862/782, sub *pāhkel*), *saksa-mā-sār* 'Buche' (1120/1014, sub *sār*), *saksa-mā-waher* 'Hainbuche' (1424/1287, sub *waher*), *saksa-mā-warblane* 'Fink' (1449/1310, sub *warblaine*), *saksa-mā-wares* 'Blauracke, Mandelkrähe (*Coracias Garrula*)' (1450/1311, sub *wares*). Pilliroo puhul leidub Wiedemannil Saksamaa asemel hoopis Hispaania: *Spānia-pīlli-rōg* 'Spanisches Rohr' (1077/976, sub *rōg*).

Osates arvestada, et Wiedemanni sõnaraamatus ei pärine kogu keeleaines otse rahvasuust ja et hulk sõnu on võetud varasematest leksikonidest, siis heitkem kõrvutuseks pilk ka näiteks Heinrich Gösekeni sõnaraamatule (1660). Göseken oli teadupoolest leksikograaf, kes loodussõnavarale esimesena teadlikult tähelepanu pööras, seda eesti rahvakeelest fikseeris ning omalt poolt tõlgetega täiendas. Et paljudel sõnadel polnud siis veel eesti vastet, on Göseken oma seletustes ja tõlkevastetes kasutanud muuhulgas päritolumaad. Tema leksikoni lehitsedes leiame sealt ootuspäraselt nii *saksa-* kui ka *saksamaa-*täiendiga taime-, looma- ja linnunimetus.⁴⁵

⁴⁵ Peaks vist toonitama, et Göseken ei lähtunud oma tegevuses mitte bioloogilistest huvidest, vaid sõnavarast. Eestikeelne taime- või loomanimetus vääris üleskirjutamist eeskätt seetõttu, et tegu oli eestikeelse sõnaga.

Need on:

- Saksa marjaõun 'pirm': *Saxa marri Oun* 'birn' (lk 140)
- Saksa marjaõunapuu 'pirmipuu': *Saxa maria ouna Puh* 'birnbaum' (lk 140)
- Saksa saarepuu 'pöök': *Saxa Sahrne Puh* 'büchen Holtz' (lk 150)
- Saksamaa härg 'pühvel': *Saxa mah hergk* 'biesem Stier (Püffel)' (lk 139), *Saxa mah Hergk* 'Püffel (*bubalus*)' (lk 327)
- Saksamaa kaer 'okasnisu'⁴⁶: *Saxa mah kaihr / pühri odder* 'speltze' (lk 387)
- Saksamaa kana 'emakalkun': *Saxa mah kanna* 'Kalekutisch-Huhn' (lk 244)
- Saksamaa kukk 'isakalkun': *saxa mah kuck* 'Kalekutischer Hahn' (lk 224), *Saxa mah Kuck* 'Kalkutischer Hahn' (lk 251)
- Saksamaa kurg 'toonekurg': *Saxa mah kurre / torck* 'Eber / Adebahr' (lk 164), *Saxa mah kurre / Torck* 'Storch (*ciconia*)' (lk 399)
- Saksamaa kägu 'turteltuvi': *Saxa mah keggi* 'Turtel Taube' (lk 409)
- Saksamaa lamba vill 'puuvill': *Saxa mah lamba willat* 'Baumwolle' (lk 125)
- Saksamaa mari 'Damaskuse ploom': *saxa mah marri* 'twetschen damascenū v. pflaum' (lk 420)
- Saksamaa pähkel 'kastan': *Saxamah pechklet* 'Castanien' (lk 153)
- Saksamaa saarepuu 'saar': *Saxa Mah Sara Puh* 'Esche (*fraxinus*)' (lk 180)
- Saksamaa tang 1. 'hirss': *saxa mah tango* 'hirse (*milium*)' (lk 239) 2. 'riis': *Saxa mah tango / Rijs* 'reyß (*oryza*)' (lk 336)

---

⁴⁶ Tõlkevastete puhul on järgitud ka Gösekeni grammatika 2010. aastal ilmunud kommenteeritud faksiimileväljaannet (Göseken 350).

- Saksamaa vaher 'valgepöök': *saxamah wachter puh* 'Hayn büche' (lk 231)
- Saksamaa õun 1. 'sidrun': *Saxa mah oun* 'Limonien' (lk 281)
2. 'pomerants': *Saxa mah oun* 'pomerantz (*aurantium*)' (lk 325)

Lõpetuseks

Käsiteldud keelematerjali kaudu avaldub omaaegse Eesti ühiskonna Saksamaa-orientatsioon kaunis selgesti. Olgugi vanapärasest murdematerjalis näiteid teistegi riikide ja rahvaste (koha)nimedega kohta, esineb *Saksamaa*-nimetust sedavõrd rohkesti, et suurem jagu majandus- ja kultuurikontakte näikse sõlmunud ikkagi Saksamaal ja/või Saksamaa kaudu. See tähendab, et Saksamaa oleks eestlastele sümboolsel moel olnud otsekui tollase Euroopa koondkuju või vähemasti kese.

Need ajad said hiljemalt 1940. aastateks mööda. Tänapäeva kultuurtaimede populaarteaduslikus ülevaates „Maaailma viljad“ leidub veel vaid kaks *saksa*-täiendiga taime, *saksa pungmajoraaan* kui üks vorstirohu ja *saksa talitüümian* kui üks aed-liivatee vorme (Kiik 1989: 293, 297). Kõnekal kombel leidub ses teoses aga üle 20 *hiina*-täiendiga taime: *hiina alss*, *gutapertšipuu*, *hirss*, *jamss* jne-jne kuni *hiina vesipähkli* ning *õunapuuni* välja. Eestikeelsete taimenimedega (termini)andmebaas sisaldab enam näiteid – *saksa*-täiendiga taimenimetusi on seal viis (*saksa emajuureke*, *gladiool*, *leetpõõsas*, *tuhkpuu*, *viirpuu*), samas kui *hiina*-täiendiga taimenimetusi leidub seal juba enam kui 130, lisaks veel *pekingi*- või *indohiina*-täiendiga nimetused (ETNA 2012). Millal need arvukad uudisliigid meil koduselt harilikuks muutuvad, kas ja millal nende Aasia päritolule viitavaid *hiina*-täiendiga nimetusi omasemaks liigendama-modifitseerima hakatakse, näitab aeg. Peamiseks erinevuseks endiste aegade

võrreldes on asjaolu, et nende hulgaliste *hiina*-täiendiga taimede puhul pole tegu rahvapäraste nimetustega. Niisiis võib kahtlustada, et nomenklatuursed nimetused naljalt omanimetusteks (tagasi) ei kujune ega tarvitse nad ka rohketeks rahvalikeks variantideks paljuneda.

Kirjandus

EKI MK = Eesti Keele Instituudi murdesõnavara kartoteek.

ETNA 2012 = Eestikeelsete taimenimede andmebaas – <http://www.ut.ee/taimenimed/> (12.02.2012)

Göseken 350 = Kingisepp, Valve-Liivi; Kristel Ress; Kai Tafenau 2010. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Toimetanud Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.

Kalamees, Kuulo 2000 (toim). Eesti seenestik. CD. Tartu: EPMÜ Zooloogia ja Botaanika Instituut.

Kalle, Raivo; Renata Sõukand 2010. Sissevaade eestlaste ravimtaimede tundmise mitmekesisusse. – Mäetagused 45. Elektrooniline ajakiri. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 77–94.

Kalle, Raivo; Renata Sõukand 2011. Omanimetus või õige nimetus? Eestlaste ravimtaimetundmise alustest. – Akadeemia nr 1, lk 62–81.

Kendla, Mari 1999. Lääne-Eesti kalanimetused. Eesti TA Eesti Keele Instituut. Tallinn.

Kiik, Heino 1989. Maailma viljad. Tallinn: Valgus.

Merivee, Ermer; Hans Remm 1973. Mardikate määraja. Tallinn: Valgus.

Mikelsaar, Neeme 1984. Eesti NSV kalad. Käsiraamat-määraja. Tallinn: Valgus.

Mäger, Mart 1967. Eesti linnunimetused. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

Suuroja, Maret 2002. Floora ja fauna Heinrich Gösekeni „Manuductio ad linguam Oesthonicam‘is”. Bakalaureusetöö. Tallinn. Käsikiri TLÜ eesti keele ja kultuuri instituudis.

Viidalepp, Jaan; Hans Remm 1996. Eesti liblikate määraja. Tallinn: Valgus.

- Viikberg, Jüri 2000. Omad ja võõrad murdearhiivi vaatevinklist. – Eestlane ja tema maa. Koostanud ja toimetanud Aivar Jürgenson. *Scripta ethnologica* 4. Tallinn: Ajaloo Instituut, lk 186–196.
- Viikberg, Jüri 2004. Murdenaabreist nimepidi. – Oma Keel nr 1, lk 45–52.
- Vilbaste, Gustav 1993. Eesti taimenimetused. *Nomina vernacula plantarum Estonicae*. Toimetanud Eeva Ahven, Heino Ahven, Erast Parmasto, Eevi Ross. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 20 (67). Tallinn.

Dialectal ethnonyms and toponyms: *saksa* and *saksamaa* in Estonian nature vocabulary

This article concentrates on Estonian dialectal denotations for plant, animal and bird species that arrived in Estonia a long time ago and which contain the attribute *saksa* "German" or *saksamaa* "of Germany" as an indication of the then believed country of origin. The examples come from the dialectal archive of the Institute of the Estonian Language and they express the language usage of Estonian country folk between 1840 and 1940.

Dialect speakers seem to have been convinced that such ornamental trees as the larch (*saksamaa kuusk*), silver willow (*saksa paju*), silver aspen (*saksamaa haab*), silver poplar (*saksamaa pappel*) and chestnut (*saksamaa saar*) arrived in Estonia via Germany. These were the most common and well-known tree names. According to dialectal evidence, these trees grow mostly in western and northern Estonia since the climate there is maritime. As for animals, examples can mostly be found of merino sheep (*saksamaa lammas*). The most noteworthy bird is the European roller (*saksamaa vares*), a rare migratory bird in the 19th century.

However, in the Estonian context, the word *saksa* referred not only to Germany, as there were many Baltic Germans living in Estonian towns and manors. They were known as the *linnasaks* or *mõisasaks*, where *saks* was a general marker of social status. It identified them as belonging to the upper class, and did not indicate their nationality. Furthermore, the dialectal archive offers us many examples of the usage of the attribute *saksa* or *saksamaa* as a qualifying adjective linked to the lifestyle of people of higher ranking (e.g. *saksa mood*, *riie* and *roog*).

The designations found in the dialectal archive are contrasted with those presented in J. F. Wiedemann's Estonian-German dictionary (1869/1893), since the dictionary was used as a basis for collecting dialectal vocabulary. As parts of it come from older lexicons, the results have also been compared to the 17th century masterpiece H. Göseken's German-Estonian dictionary (1660).

Contrasting linguistic materials shows clearly and accurately how Estonian society used to be German-oriented. Despite the existence of (toponym) examples of other nations and countries, *saksa* and *saksamaa* are so wide-spread that it is clear that most of the economic and cultural contacts occurred in/via Germany. It seems that, in a symbolic way, to Estonians Germany represented, if not the Europe of those days, at least the centre of Europe.

Keywords: *Estonian dialects, ethnonyms, ethnobotany, lexicography, Estonian*